

пониманием отцовства, звучит мысль о доминировании матери в воспитательном процессе, утрате авторитета отца. С одной стороны, консервативное общественное мнение приписывает отцу исключительно роль добытчика. В белорусском обществе существует стереотип обособленности мужчины от воспитания ребенка. С другой стороны, происходит некое ограничение прав мужчин в тех вопросах, которые касаются воспитания детей. Появляются лексические единицы, коннотации которых свидетельствуют о значительном снижении ценности отцовства, его десакрализации в обществе (*анонимный «отец», горе-папаша / гора-тата, занятой отец, «кукушонок-папа», отец-одиночка / бацька-адзіночка, «папа-банкомат», «папа напрокат», SOS-papa, «воскресный» папа / нядзельны тата, отец-алкоголик / бацька-алкаголік, отец-алиментщик / бацька-аліментшычк* и т.д.).

Затрагивая наиболее актуальные темы, связанные с функционированием семьи как социального института (демографическая ситуация в стране, семейные ценности, воспитание детей, взаимоотношения внутри семьи), СМИ способствуют сохранению традиционных для белорусов стереотипов семейных ролей (отец – добытчик и защитник семьи, строгий и мудрый; мать – самый дорогой и близкий человек для ребенка, заботливая и нежная; ребенок – основа семьи). Апельляция, эксплицитная или имплицитная, к важным характеристикам традиционного стереотипа отца, зафиксированным в пословицах, фразеологизмах, народных сравнениях белорусов, приобретает особую актуальность в условиях кризиса семьи и семейных ценностей в современном обществе и может использоваться для моделирования положительного образа главы семьи в СМИ.

Т. А. Казлова

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЕ ЎВАСАБЛЕННЕ ВОБРАЗА ЧАЛАВЕКА Ў ПРОЗЕ В. БЫКАВА

Вобраз чалавека ў літаратурным творы з'яўляецца, з аднаго боку, адлюстраваннем уласцівай аўтару маральна-этычнай канцэпцыі чалавечага існавання, а з другога – выяўляе рэальны чалавечы тып. Праблема маральнага выбару чалавека, які ён звычайна вымушаны рабіць у цяжкі перыяд жыцця, з'яўляецца адметнай рысай творчасці Васіля Быкава.

Матэрыялам даследавання сталі аповесці беларускага пісьменніка «Знак бяды», «Сотнікаў», «Альпійская балада», «Дажыць да світання» і апавяданне «Незагойная рана». Метадам суцэльнай выбаркі ў вышэйпералічаных творах мы выявілі 357 прыкладаў ужывання лексем, якія называюць маральныя якасці чалавека: 229 слоў азначаюць станоўчыя маральныя якасці (64 % ад агульнай колькасці) і 128 (36 % ад агульнай колькасці) – адмоўныя маральныя якасці. Неабходна адзначыць вялікую разнастайнасць лексем, якія аўтар выкарыстоўвае для перадачы маральных якасцей чалавека: так, сярод станоўчых маральных якасцей можна вылучыць 58 назоўнікаў (25 % ад

агульнай колькасці назоўнікаў, якія абазначаюць станоўчыя маральныя якасці), сярод адмоўных – 43 (33 % ад агульнай колькасці назоўнікаў, якія абазначаюць адмоўныя маральныя якасці).

Семантычны аналіз назоўнікаў, якія абазначаюць станоўчыя маральныя якасці, дазволіў размеркаваць іх па 14 лексіка-семантычных групам. Вылучаныя групы адрозніваюцца па колькасці адзінак, якімі яны прадстаўлены. Найбольш рэпрэзентатыўнымі з'яўляюцца аб'яднанні слоў, якія называюць такія маральныя якасці, як *высакароднасць* (47 адзінак), *смеласць* (46 адзінак), *дабрыня* (30 адзінак). Сярод іншых аб'яднанняў вылучаны (у дужках адзначана колькасць лексем) *справядлівасць* (19), *цярплівасць* (17), *настойлівасць* (15), *шчырасць* (13), *ветлівасць* (11), *працавітасць* (9), *спагадлівасць* (6), *вернасць* (5), *адказнасць* (5), *беражлівасць* (2), *сціпласць* (1).

Лексіка-семантычная група «Высакароднасць» з'яўляецца найбольш разнастайнай і прадстаўлена такімі лексемамі, як *гонар*, *годнасць*, *самавітасць*, *сумленне*, *сумленнасць*, *добра сумленнасць*, *вартасць*, *гордасць*, *чэсць*, *велькадушша*, *важнасць*, *сазнацельнасць*. Наяўнасць такога шэрага якасцей адной групы ў тэкстах ваеннай тэматыкі гаворыць пра іх важнасць для чалавека ў любых абставінах: *Сваю смерць, якой бы яна ні была, ён [Сотнікаў] павінен сустрэць з салдацкай годнасцю* (В. Быкаў. «Сотнікаў»).

Недахоп такіх маральных якасцей, як *добрасць*, *дабрата*, *дабрыня*, *чалавечнасць*, *людскасць*, *лагоднасць*, *ласкавасць*, *прыхільнасць*, *сардэчнасць* і *таварыскасць*, якія рэпрэзентуюць лексіка-семантычную групу «Дабрыня», пацвярджаецца тым, што, з аднаго боку, іх праяўленню пачынаюць здзіўляцца (– *Яешня адмяняецца! – з нечаканай добрасцю аб'явіў ён [Гуж, паліцай] Петраку* (В. Быкаў. «Знак бяды»), а з другога – не шкадаваць гэтых якасцей у адносінах да блізкіх (*Ён [Іван] адчуваў гэта, і яму хацелася нейкай дабратаю, ласкаю супакоіць яе [Джулію]* (В. Быкаў. «Альпійская балада»).

Вялікая колькасць адзінак лексіка-семантычнай групы «Смеласць», рэпрэзентаванай такімі лексемамі, як *рашучасць*, *адвага*, *смеласць*, *мужнасць*, *зухаватасць*, з'яўляецца зразумелай. Аднак яны ўжываюцца не толькі пры характарыстыцы салдат, але і дзяцей, простых жыхароў вёскі: *Матачыклы раўлі ледзве не над іх галовамі, і яе [Джуліі] недарэчна-паказная адвага гнеўна сцэбанула яго [Івана] напятае да болю адчуванне – іх жа так лёгка маглі тут убачыць* (В. Быкаў. «Альпійская балада»).

Неабходна адзначыць тыя маральныя якасці, якія значна пераважваюць па колькасці ў параўнанні з астатнімі. Гэта такія якасці (у дужках адзначана колькасць прыкладаў ужывання), як *рашучасць* (33), *справядлівасць* (19), *сумленне* (14), *шчырасць* (13). Усе 33 прыклады ўжывання лексемы *рашучасць* выкарыстоўваюцца пры характарыстыцы толькі савецкага чалавека. Гэтая якасць у большай ступені праяўляецца ў крытычных сітуацыях ў вайскоўцаў, менавіта таму яе трэба *набірацца*, *выпрабоўваць*, яна бывае *спазналай*, *нервовай*, *роспачнай*, *горкай*, *дзёрзкай*, *бяздушнай*, *зразумелай*. Яна – апошняе, што застаецца ў чалавека, які не жадае скарыцца ворагу (*Ён [Іваноўскі] адчуваў: штосьці ў ім яшчэ заставалася – калі не сіла, дык, можа, рашучасць* (В. Быкаў. «Дажыць да святання»).

Рашучасць, часам *невялікая ці нечаканая*, характэрная і для простага селяніна, які таксама, як умее, змагаецца з ворагам: – *Што вы, што? Застрэліце? Дык страляйце, чорт вас бяры!* – з нечаканай рашучасцю, ад якой сам спалохаўся, *закрываў Пятрок і патрос у наветры сцятымі ў кулакі рукамі.* – *Страляйце!!!* (В. Быкаў. «Знак бяды»).

Лексема *справядлівасць* ужываецца пры характарыстыцы нормы жыцця ў любым грамадстве, таму яе *дамагаюцца*, у ёй *пераконваюць*, у яе *вераць*, яе *жадаюць*, да яе *апялююць*. Але справядлівасць не ўяўляецца абсалютнай катэгорыяй, таму яна бывае *высокай, вышэйшай*.

У любы час свайго жыцця чалавек імкнецца жыць, ацэньваючы свае дзеянні і ўчынкі на аснове разумення абавязку перад грамадствам, радзімай, калектывам, сям'ёй. Але у большай ступені да сумлення звяртаюцца ў хвіліны пакутнага выбару, які часта прыходзіцца рабіць падчас вайны. І калі ўчынкі не адпавядаюць таму, што гаворыць сумленне, то чалавек стараецца забыцца на яго, *суцешыць* яго альбо *заліць гарэлкай і апраўдаць* сябе рознымі спосабамі. Такімі людзьмі на вайне былі фашысты і паліцаі: *Гітлер іх [паліцаяў] вызваліў ад сумлення, ад людскасці і нават звычайнай чалавечай маралі, іх звярыная сіла ад таго, вядома, пабольшала* (В. Быкаў. «Сотнікаў»).

На падставе азначаных твораў можна прыйсці да высновы, што *шчырасць* з'яўляецца характэрнай маральнай якасцю чалавека. Менавіта гэтым можна растлумачыць, чаму чалавек, калі хоча спадабацца каму-небудзь або пазбегнуць непрыемных наступстваў сваіх слоў і ўчынкаў, імкнецца выглядаць шчырым (– *Вы згодны ўступіць у паліцыю? – паўчарашняму жорстка свідруючы яго вочкамі, запытаў следчы.* – *Згодзен, – з усёю шчырасцю, на якую толькі быў здольны, адказаў Рыбак* (В. Быкаў. «Сотнікаў»).

Назоўнікі, якія ўжываюцца для намінацыі адмоўных маральных якасцей, можна падзяліць на 14 лексіка-семантычных груп (у дужках адзначана колькасць адзінак): *лютасць* (26), *нецярымасць* (18), *упартасць* (13), *нядобразычлівасць* (12), *баязлівасць* (11), *абьякавасць* (10), *пагардлівасць* (8), *бездухоўнасць* (7), *нахабства* (7), *няшчырасць* (6), *несправядлівасць* (5), *няветлівасць* (4), *мяккацеласць* (3), *сквапнасць* (2).

Улічваючы перыяд, падчас якога разгортваюцца падзеі ў творах, найбольшая наяўнасць лексем лексіка-семантычнай групы «Лютасць» з'яўляецца лагічнай: такія якасці, як *лютасць*, *строгасць*, *суровасць*, *жорсткасць*, былі характэрныя для прадстаўнікоў усіх старон, якія супрацьборствалі. Першыя дзве лексемы – адны з найбольш ужываемых аўтарам у сваіх творах (8 і 11 слоў адпаведна). Аднак трэба адзначыць, што савецкі чалавек не дазваляў гэтым якасцям праяўляцца ў фізічным здеку над ворагам. Пры характарыстыцы савецкага чалавека гэтыя якасці апісваюць унутраную накіраванасць намераў у адносінах да ворага (*У іх [паліцаяў і Дзёмчыхі] злоснай хватцы і ў галасах адчувалася набрынялая злая варожасць, якая кожную секунду гатова было выбухнуць з усёй сваёй лютасцю* (В. Быкаў. «Сотнікаў»). Стаўленне да паводзін фашыстаў добра адлюстроўвае наступная

ідэя: *І калі іх жывёльную жорсткасць да ворагаў яшчэ можна было зразумець, дык іх бязлітаснасць да сваіх, якія не дагадзілі ў чым-небудзь начальству, проста здзіўляла* (В. Быкаў. «Альпійская балада»).

Вынікам цяжкіх фізічных пакут з'яўляецца *абьякавасць* да ўсяго, што адбываецца навокал: *санліва-знямоглая, безнадзейная, дзіўная*. Менавіта таму яна *апаноўвае*, не кантралюецца чалавекам і толькі ў выключных выпадках бывае *знарочыстай*. Жаданне хутчэй пазбавіцца ворагаў праяўляецца ў *нецяярпенні і нецяярлівасці*, якія з'яўляюцца, калі для дасягнення мэты засталася чакаць зусім мала. Нягледзячы на тое, што лексемы называюць *уласцівасць*, стан чалавека, гэта значыць нязменныя якасці, іх можна кантраляваць, таму іх *прыцінаюць, заглушаюць, тояць, пераадольваюць*. Лексіка-семантычная група «Бязлітасць» прадстаўлена ў асноўным лексмай *нерашучасць* (9 слоў). *Нерашучасць перасільваюць*, за яе сябе *праклінаюць*. Яна бывае *кароценькай і страхавітай*.

Лексічная адзінка *упартасць* называе якасць, што можа ужывацца, для таго, каб даць як адмоўную, так і станоўчую характарыстыку чалавеку. Так, калі гэтая якасць дапамагае чалавеку выжыць, надае сілы, то яна *расцэньваецца* як станоўчая і бывае *гарэзнай, зайздроснай, рашучай*: *Чаго іншага, а ўпартасці ў гэтага Сотнікава было на траіх* (В. Быкаў. «Сотнікаў»). У адваротным выпадку *упартасць дурная, недарэчная*: *Ужо такое дурной упартасці ён [Рыбак] ад яго [Сотнікава] не чакаў* (В. Быкаў. «Сотнікаў»).

Такім чынам, лексіка-семантычны аналіз творчасці В. Быкава дазваляе высвятліць тыя адценні ў значэннях слоў, якія не адлюстраваны ў лексікаграфічных крыніцах: 1) лексемы, якія называюць станоўчыя маральныя якасці, могуць атрымліваць адмоўную канатацыю (*рашучасць, упартасць, шчырасць*); 2) лексемы *рашучасць, нерашучасць* маюць патэнцыйную сему «пераадольванне перашкодаў»; 3) лексемы *абьякавасць, нецяярпенне* маюць патэнцыйную сему «магчымасць/немагчымасць кантролю»; 4) маральныя якасці з'яўляюцца схільнымі да градацыі (*абьякавасць, нецяярпенне, справядлівасць*).

А. А. Куц

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «VICTORY»:
ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Взаимосвязь языка и культуры народа отражается в особенностях строения лексической системы языка. Выявление специфики организации лексико-семантического поля «Victory» культурозначимо, так как позволяет воспроизвести своеобразие духовного мира и выявить особенности национального характера носителей языка; раскрыть важные факты об организации концептуальной системы; показать отношение к победе.